

Daniel Gerbery: Podoby práce: sociologický pohľad

STIMUL, Univerzita Komenského v Bratislave, FF, 2022, 151 s. ISBN 978-80-8127-353-7

Autorská monografia *Podoby práce: sociologický pohľad*, predložená aj ako habilitačná práca, vo viacerých ohľadoch a dimenziách nadväzuje na ťažiskové témy, ktorými sa autor dlhodobo zaoberá, prezentuje viaceré výsledky a prínosy jeho doterajšej vedecko-výskumnej činnosti a ďalej ich tvorivo rozpracováva.

Daniel Gerbery sa už vo svojich predchádzajúcich prácach venoval témam, ktoré rezonujú aj v tejto monografii - vrátane ekonomickej sociológie, sociologického skúmania sociálnej a rodinnej politiky a trhu práce. Dlhodobejšie sa tiež venuje medzigeneračnej reprodukcii nerovnosti a chudoby, vytváraniu nových indikátorov (s využitím štandardných triednych schém EGP, ESeC) ich monitoringu a interpretovaniu, ako aj rozvoju meracích nástrojov pre danú oblasť výskumu. Gerbery tieto témy teoreticky a metodologicky rozvíja a zároveň vnáša do širšieho politicko-spoločenského diskurzu spôsobom, ktorým si oprávnené získal uznanie a vážnosť tak vo vedeckej obci, ako aj v širšej odbornej verejnosti.

V piatich, len voľne nadväzujúcich kapitolách knihy *Podoby práce: sociologický pohľad*, autor analyzuje sociologicky relevantné aspekty, dimenzie a súvislosti práce, a to z hľadiska jej obsahu, ako aj širšieho sociálno-ekonomického kontextu. Rôzne podoby práce skúma s cieľom poodhaliť sociologicky relevantné napätia, kontradikcie alebo paradoxy vo vzťahu k obsahu práce, jej sociálno-ekonomickým konkvenciám a predpokladom.

Knihá začína teoretickými reflexiami a empirickými výskumami odcudzenia a odcudzenej práce¹, pričom prináša ich výstižný stručný prehľad (od prác Frankfurtskej školy až po Honnethovu teóriu uznania), zahŕňajúci pluralitu, ba kontroverziu názorov a prístupov viažucich sa k tejto téme. Silný potenciál pre koncept odcudzenej práce autor náležite nachádza v kritickej teórii spoločnosti. Osobitne možno oceniť, že autor kladie dôraz - okrem samotného obsahu a cieľa práce - na charakteristiky inštitucionálneho rámca sveta práce a že (žiadúce) skúmanie tejto problematiky neredukuje na individuálne a psychologizujúce charakteristiky, ale orientuje ho na analýzu vplyvu objektívnych, inštitucionálnych podmienok práce a ich makro-spoločenského utvárania. Odcudzenie a odcudzená práca patrili ku kľúčovým sociologickým kategóriám, pomocou ktorých sa sociológia pokúšala zachytiť prebiehajúce zmeny vo svete práce v dvadsiatom storočí. V súčasnom sociologickom diskurze o zásadných zmenách práce a jej podmienkach sa tento koncept používa zriedka, hoci uva-

¹ Text kapitoly bol uverejnený v časopise Sociológia (2020, roč. 52, č. 5, s. 432 – 452).

žovanie o odcudzenej práci má stále rovnaký, ak nie rastúci heuristický i praktický zmysel. V súlade s týmto názorom rozvíja autor úvahy o možnosti revitalizácie a aktualizácie konceptu odcudzenej práce.

Nasledujúca kapitola rozvíja problematiku (ne)zmysluplnosti práce ako jednej z dimenzie multidimenzionálneho javu odcudzenej práce. Napriek určitému prekrytiu oboch konceptov je v centre pozornosti práve zmysluplnosť práce (*meaningful work*) a otázka, ako ju sociologicky uchopiť, preskúmať a ako ju využiť pri diagnózach prebiehajúcich zmien. Ako autor upozorňuje, chápanie *zmysluplnosti práce* nie je jednotné a značné sú tiež metodologické úskalia skúmania tohto fenoménu. Pri jeho uchopovaní zdôrazňuje Gerbery potrebu interdisciplinárneho prístupu a v súvislosti s jeho meraním sa kriticky vyjadruje k nenáležitému zamieňaniu zmysluplnosti práce so spokojnosťou s prácou. Gerbery zdôrazňuje, že často používaný koncept spokojnosti s prácou pokrýva len veľmi obmedzenú časť významov konceptu zmysluplnej práce. V sociológii práce zatiaľ nie sú žiadne všeobecne prijímané kritériá pre posúdenie zmyslu a zmysluplnosti práce, ako inšpiratívny však Gerbery predkladá prístup Knuta Laasera a Jana Karlssona, ktorí identifikujú objektívne a subjektívne aspekty troch dimenzií práce – autonómie, uznania a dôstojnosti. Na druhej strane v tejto kapitole kriticky reflektuje termín Davida Greabera „*bullshit jobs*“ (1982), ktorým on označuje prácu, resp. platené zamestnanie, ktoré nemá zmysel, je zbytočné, absurdné a je svojím spôsobom symbolickým násilím. Gerbery konštatuje, že napriek metodologickým (vrátane problematickeho empirického krytia) a teoretickým slabinám Greaber pomenoval v súčasnosti pálčivý problém týkajúci sa zmyslu práce. Oceňujem prehľadné spracovanie tejto témy a zdieľam tiež názor autora o (nielen explanačnej) sile a aktuálnosti otázky *zmyslu práce*: stáva sa dôležitým nástrojom na pochopenie zmien a ich dosahov v obsahoch, povahe a organizácii práce, vyvolaných zmenami na trhu práce v ich regulačných rámcoch a akcelerujúcimi procesmi automatizácie a digitalizácie. Tento aktuálny moment problematiky, súvisiaci so štvrtou priemyslovou revolúciou je tu však zatiaľ riešený len okrajovo a zostáva výzvou pre ďalšie (aj autorovo) skúmanie.

Sociálno-ekonomické nerovnosti a procesy ich utvárania, zohrávajúce svoju rolu v nerovnako distribuovaných možnostiach voľby a výkonu zmysluplnej (či akejkoľvek) práce možno vysledovať ako určitú spojovaciu líniu s treťou a (čiastočne) štvrtou kapitolou práce. Ich ťažiskom je problematika pracujúcej chudoby na Slovensku - jej výskyt, determinanty a súvislosti, ako aj výzvy, ktoré to prináša pre verejné politiky. Vzťah práce a chudoby je potom logicky analyzovaný tiež v súvislosti s charakterom a opatreniami sociálneho štátu; a okrem relevantných charakteristík trhu práce si všíma relevantné charakteristiky domácností pracujúcich chudobných.

Autor pracuje s aktuálnymi štatistickými údajmi, v ich časovom vývoji a komparatívnej perspektíve (vrátane údajov ŠÚ SR, dát EOROSTAT-u, štatistického zisťovania SILC od roku 2005 do roku 2019) a využíva viacrozmerné štatistické metódy. S cieľom identifikovať pôsobenie dôležitých premenných v súvislosti s chudobou pracujúcich využil napríklad binárnu logistickú regresiu s logitovou linkovou funkciou, ktorú aplikoval na mikro-údaje zo *Zisťovania príjmov a životných podmienok domácností* z roku 2020. Jeho analýzy potvrdzujú, že pracujúca chudoba na Slovensku je formovaná nielen faktormi viažucimi sa k trhu práce, resp. mechanizmami na individuálnej úrovni (mzda, neštandardná forma zamestnania), ale tiež procesmi na úrovni domácností.

Chudobu pracujúcich si autor všíma aj ako predmet verejno-politických intervencií, ktoré majú potenciál ovplyvniť jej výskyt a štruktúru. Rozlišuje pritom priame (napr. úroveň minimálnej mzdy či rodinné dávky) a nepriame (napr. aktívne opatrenia trhu práce) intervencie; ako aj už dlhšie existujúce a nové opatrenia. Bližšie identifikoval a analyzoval viacero opatrení na Slovensku, a podrobnejšie sa zameril na tie, ktoré majú priamy vplyv.

Dynamický aspekt chudoby (ktorý sa však nevyčerpáva len dĺžkou jej trvania) je ťažiskom štvrtej kapitoly. Okrem otvorenia témy dynamiky pracujúcej chudoby na Slovensku a identifikácie jej základných charakteristík si tu autor stanovil za cieľ poukázať tiež na využiteľnosť dát SILC v danej oblasti. Uvádza teda nielen výskumné zistenia, ale zasvätené ilustruje možnosti a limity analýzy dostupných empirických dát (najmä longitudinálnych dát SILC) pri ich tvorbe a analýze. Popri viac-menej deskriptívnom prístupe k dynamike chudoby je v tejto kapitole pozornosť venovaná aj identifikácii determinantov prostredníctvom logistickej regresie pre panelové dáta (odhad modelu s náhodnými efektami pre závislú premennú „reprodukcia pracujúcej chudoby“, s vysvetľujúcimi premennými, ktorými sú individuálne charakteristiky a charakteristiky domácností). Pri interpretácii hodnôt odhadnutých parametrov modelu sa autor opiera o pomery šancí zotrvať verus uniknúť z pracujúcej chudoby (ak osoba patrí do určitej kategórie nezávisle premennej, voči šanci zotrvať v pracujúcej chudobe, ak by daná osoba parila do referenčnej kategórie danej premennej). Potvrďuje sa, že dôležitú úlohu pri diferenciacii šancí na reprodukciu chudoby zohrávajú práve charakteristiky týkajúce sa práce (typ zamestnania, typ pracovného úväzku).

Zložitú (teoretickú, a najmä empirickú) skúmanie dynamických aspektov pracujúcej chudoby vo všeobecnosti, a na Slovensku osobitne sťažuje aj povaha disponibilných dostupných dát. Tento limitujúci faktor autor prekonáva tým, že tému dynamiky pracujúcej chudoby u nás približuje špecifickým spôsobom – prostredníctvom analýzy údajov zo spojeného súboru SILC, ktorý kombinuje longitudinálne datasety SILC 2015 až SILC 2019. Možno súhlasiť s autorom, že výzvou pre ďalšie skúmanie dynamiky pracujúcej chudoby zostáva vytvore-

nie takých podmienok, aby bolo možné sledovať dráhy pracujúcich chudobných v čase a zistiť mieru pretrvávania podobne, ako je tomu v prípade príjmovej chudoby. A rovnako sa možno s ním stotožniť v názore, že téma pracujúcej chudoby nie je len vecou metodologických rozhodnutí, ale zároveň je aj výzvou k teoreticky ukotvenému uvažovaniu o povahe súčasnej spoločnosti.

Z poznania faktu, že svet práce má taktiež rodový rozmer, vyplýva zacieľenie autorovej pozornosti v záverečnej, piatej kapitole knihy. Jej obsahovým ťažiskom je vývoj názorov verejnosti na participáciu žien na trhu práce a na genderovú deľbu rol. Empiricky sa opiera najmä o dva zdroje údajov – *Výskum európskych hodnôt* (European Values Study) a *Medzinárodný program sociálneho výskumu* (International Social Survey Programme), prednosťou ktorých je, že umožňujú sledovať uvedené skúmané názory verejnosti v dlhšom časovom horizonte (dáta z EVS v rokoch 1991, 1999, 2008, 2017 a z ISSP v rokoch 1998, 2002, 2012, 2016, 2018). Záverom týchto analýz je, že dnes už nie vnímanie verejnosti, ergo nie individuálne názory a postoje, ale práve štrukturálne podmienky a nastavenia verejných politík sú symbolickými, a najmä faktickými najdôležitejšími prekážkami participácie a emancipácie žien (aj) na trhu práce. A snáď práve preto by si práve tieto zaslúžili väčšiu mieru pozornosti než akej sa im v tejto kapitole nateraz dostalo².

Jednotlivé kapitoly posudzovanej monografie – niektoré viac, iné menej – na seba (obsahovo i metodologicky) nadväzujú len voľne a odlišujú sa aj priestorom, ktorý venujú teoretickej konceptualizácii a argumentácii a analýze empirických dát (a pomerom medzi nimi). Vnímanie monografie ako jednoliateho uceleného textu by uľahčil záver, ktorý by sa vzťahoval nielen k jednotlivým kapitolám, ale ku knihe ako celku. Mnohostranný prínos knihy je však zjavný – prináša viaceré nové pohľady, inovatívne prístupy a cenné poznatky v oblasti práce, jej teoretickej explanácie a empirického skúmania. Zároveň iniciuje potrebnú odbornú a politickú diskusiu a obohacuje ju o témy, ktoré problematiku práce vhodne a invenčne teoreticky rámcujú a ktoré v našom spoločensko-vednom diskurze absentujú (odcudzenie, odcudzená práca).

Knihy Daniela Gerberyho *Podoby práce: sociologický pohľad* je v mnohom odzrkadlením jeho doterajšej vedecko – výskumnej orientácie jej autora a pozoruhodných výsledkov, ktoré dosiahol. Je zároveň inšpiráciou pre ďalšie skúmanie práce a sveta práce (nielen) v oblastiach, ktoré sú v tejto inšpiratívnej monografii naznačené.

Monika Čambáliková
Sociologický ústav SAV, v. v. i.

² Tejto problematike (s dôrazom na analýzu politík) sa autor podrobnejšie venuje v iných svojich vedeckých a expertných výstupoch, ako aj mediálnych vystúpeniach.